

Івчук Ю.Ю.

**ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ОХОРОНА ПРАЦІ»**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню поняття «охорона праці». Проаналізовано актуальні проблеми розвитку охорони праці, запропоновано шляхи вдосконалення державного регулювання охорони праці у сучасних умовах.

Ключові слова: охорона праці, збереження працездатності, соціальний захист.

Аннотация. Статья посвящена исследованию понятия «охрана труда». Проанализированы актуальные проблемы развития охраны труда, предложены пути усовершенствования государственного регулирования охраны труда в современных условиях.

Ключевые слова: охрана труда, сохранение трудоспособности, социальная защита.

Abstract. Article is devoted to concept «labor protection» research, actual problems of development of labor protection are analyzed, ways of improvement of state regulation of labor protection in modern conditions are offered.

Key words: labor protection, work capacity preservation, social protection.

Загальновідомо, що економічне зростання автоматично ще не веде до збалансованого економічного і соціального розвитку. Зміни, що відбуваються у структурі зайнятості й попиту на робочу силу, як і до становища працівника на робочому місці, умов його праці, ставлять підвищені вимоги до безпеки праці. Особливо потерпають від цього ті групи працюючих, що вже перебувають у

© Івчук Ю.Ю., 2012.

невигідному становищі: жінки, працівники похилого віку і некваліфіковані працівники. Ні система освіти і підготовки, ні механізм регулювання ринку праці, ні навіть соціальні кошти не становлять ефективного способу допомоги працюючим при зіткненні їх з цими проблемами.

Тому поряд із намаганням одержувати хоча б невелику, але пристойну заробітну плату, трудящі надають важливого значення такому чинникові, як охорона праці, можливості самовдосконалення, просування по службі. Виробниче становище впливає не тільки на здоров'я працюючих, а й на їх фізичний, соціальний та психологічний стан.

На законодавчому рівні відбулося конституційне закріплення права кожного на безпечні і здорові умови праці. Так, чинна Конституція України закріплює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, одним із пріоритетів якої є забезпечення права громадянина на працю в умовах, що відповідають вимогам безпеки та гігієни. Відповідно до ч. 4 ст. 43 Конституції України, серед основних трудових прав закріплено право кожного на належні, безпечні та здорові умови праці [1].

Фізичні аспекти праці полягають у тому, що в більшості виробничих процесів використовуються речовини і матеріали, які виділяють частки, шкідливі для здоров'я. Коли такі речовини, нагромаджуючись у виробничих приміщеннях, досягають певного рівня концентрації і засвоюються організмом людини понад межу її фізіологічних можливостей для очистки, вони негативно впливають на організм, порушують його діяльність і викликають патологічні зміни.

Логічно зробити висновок, що умови праці всіх трудящих України повинні відповідати вимогам безпеки і гігієни, і це має в нормативному порядку забезпечити саме держава. Але як свідчать статистичні показники, рівень виробничого травматизму і професійних захворювань в Україні набагато більший, ніж в ринково розвинених країнах. Тому актуальне завдання сучасного вітчизняного трудового права – забезпечити всім громадянам захист права на безпеку праці, особливо в недержавному секторі економіки [2, с. 84].

Теоретичним дослідженням в галузі охорони праці юридична наука приділяє недостатньо уваги. Окремі питання у сфері правового регулювання охорони праці відображені в роботах багатьох провідних вчених, таких як О.Т. Барабаш, М.І. Бару, Л.І. Лазор, М.С. Малейн, О.Е. Мачульська, В.І. Чернадчук, О.М. Ярошенко та ін.

Мета статті – запропонувати шляхи вдосконалення державного регулювання безпеки та охорони праці в сучасних соціально-економічних умовах.

Соціальний аспект умов праці визначений організацією праці та її характером. Вони включають в собі такі чинники, як ритм роботи, її одноманітність, повторюваність, працю вночі тощо. При зростаючій швидкості і складності виробничих процесів збільшується робоче навантаження на кожного працюючого. Саме це навантаження обумовлює необхідність скорочення тривалості робочого часу, збільшення часу відпочинку, поліпшення дозвілля працівника поза його робочим місцем. Психологічний стан працівника під час виконання роботи обумовлюється функціями праці, яка становить собою джерело засобів для життя і сферу

утвердження особи. Зміст праці повинен відповідати внутрішнім потребам працівника. Невдоволеність роботою деякої частини працюючих, що викликана потребою певних видів праці, досить часто суперечить високому рівню освіченості, намаганням працівника до самостійності і відповідальності в організації своєї роботи.

Основним нормативним документом, що регламентує питання охорони праці на виробництві є Закон України «Про охорону праці», який визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян на охорону їх життя і здоров'я в процесі трудової діяльності, регулює за участю відповідних державних органів та громадських організацій відносини між власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні.

У сучасній науці особливо підкреслюється багатоаспектність терміна «охорона праці», який сприймається водночас як соціальне, економічне та правове явище, виключно важливе для забезпечення гармонійного розвитку кожного індивідуума, процвітання суспільства і держави. Соціальне значення охорони праці полягає у багатоплановій діяльності держави, посадовців, власників або уповноважених ними органів будь-якої форми власності, громадських організацій і громадян, спрямованій на збереження здоров'я працівників і найбільш тривале забезпечення високого рівня працездатності працівників в процесі їх трудової діяльності. Саме через це охорона праці має комплексний характер. Економічне значення охорони праці ним розглядається крізь призму зростання продуктивності праці, збільшення фонду робочого часу, зниження витрат на відшкодування шкоди, завданої життю і здоров'ю працівника нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням.

У науці трудового права існує усталена традиція розгляду охорони праці як правової категорії у широкому та вузькому значенні.

Охорона праці у широкому значенні охоплює сукупність належних до різних інститутів трудового права правових норм, що торкаються комплексу питань застосування праці і створення сприятливих загальних умов трудової діяльності.

У вузькому значенні охорону праці слід розглядати як самостійний інститут права, невід'ємний елемент галузі трудового права, який містить наступні норми права:

- норми, що гарантують право працівника на працю в умовах, які відповідають вимогам безпеки та гігієни, захист працівника в разі отримання травми чи захворювання у період роботи, а також травм та захворювань, які пов'язані з виконанням його трудових обов'язків;
- норми, що містять вимоги щодо забезпечення здорових і безпечних умов роботи, запобігають виробничому травматизму, загальним та професійним захворюванням;
- норми, що забезпечують участь працівників та професійних спілок у встановленні умов праці;
- норми, що забезпечують здійснення нагляду та контролю за реалізацією зазначених вимог у сфері охорони праці;
- норми, що визначають відповідальність за порушення у сфері охорони праці.

Таким чином, розуміння охорони праці саме в широкому сенсі виражає соціальне призначення трудового права, його суть, функціональну спрямованість в умовах ринкових відносин. Одним із найважливіших завдань охорони праці є забезпечення таких умов праці, які б виключали можливість дії на працівників різних небезпечних і шкідливих виробничих факторів.

З охороною праці тісно пов'язана також низка правових норм, що відносяться до інших галузей права України. Це норми цивільного права, що встановлюють майнову відповідальність при ушкодженні здоров'я або смерті громадянина; норми адміністративного права, що визначають адміністративну відповідальність і порядок притягнення до неї громадян органами охорони праці; норми кримінального права, що встановлюють відповідальність при вчиненні злочинів у галузі охорони праці і техніки безпеки.

Ці правові норми хоча формально й виходять за межі трудового права, за своїм призначенням безпосередньо спрямовані на забезпечення безпечних і здорових умов праці. В усіх цих галузях права відображена державна політика в галузі охорони праці, що базується на принципах: пріоритету життя і здоров'я працівників; повної відповідальності власника за створення безпечних і нешкідливих умов праці; комплексного розв'язання завдань охорони праці на основі національних програм з цих питань та з урахуванням інших напрямів економічної та соціальної політики, досягнень в галузі науки і техніки та охорони навколишнього середовища; соціального захисту працівників, повного відшкодування шкоди особам, які зазнали шкоди від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань; встановлення єдиних нормативів з охорони праці для всіх підприємств, незалежно від форм власності і видів їх діяльності; використання економічних методів управління охороною праці; проведення політики пільгового оподаткування, що сприяє створенню безпечних і нешкідливих умов праці участі держави у фінансуванні заходів щодо охорони праці; здійснення навчання населення, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці; забезпечення координації діяльності державних органів, установ, організацій та громадських об'єднань, що вирішують різні проблеми охорони здоров'я, гігієни та безпеки праці, а також співробітництва в галузі охорони праці, використання світового досвіду організації роботи щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці.

Тому правове регулювання охорони праці охоплює розробку і прийняття загальних норм охорони праці, правил техніки безпеки і виробничої санітарії; проведення профілактичних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов праці, що попереджують виробничий травматизм та професійні захворювання; створення сприятливих умов праці і забезпечення її охорони на діючих підприємствах в процесі виконання працівниками своїх трудових обов'язків; систематичне поліпшення і оздоровлення умов праці безпосередньо з участю самих трудових колективів; розробку додаткових заходів щодо охорони праці окремих категорій трудящих – жінок, неповнолітніх, осіб зі зниженою працездатністю тощо.

Закон України «Про охорону праці» визначає, що охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і

лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі саме трудової діяльності [3].

За безпеку виробництва та безпеку праці повну відповідальність несе власник. Згідно зі ст. 15 Закону «Про охорону праці», роботодавець зобов'язаний створити службу охорони праці на виробництві для організації і дослідження правових, організаційно-технологічних, санітарно-гігієнічних, соціально-економічних та лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на попередження нещасних випадків, профзахворювань, аварій під час виробничого процесу. Підвищення рівня промислової безпеки має здійснюватися шляхом сприяння підприємствам у створенні безпечних та нешкідливих умов праці. Зокрема ст. 13 цього Закону зобов'язує роботодавця створення на кожному робочому місці, в кожному структурному підрозділі умов праці відповідно до нормативно-правових актів, у тому числі й моніторингу технічного стану обладнання підвищеної безпеки.

Основним суб'єктом реалізації державної політики у сфері забезпечення соціального захисту потерпілих на виробництві виступає Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі – Фонд). Опікуються питаннями безпеки і охорони праці й інші суб'єкти цього процесу – підприємства й різні громадські організації, зокрема Рада асоціації експертів «Промислова безпека і захист».

Фонд діє на основі Закону України «Про загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [4], який ґрунтується на вимогах Європейського кодексу соціального забезпечення і Конвенції МОП № 121 «Про допомогу у випадках виробничого травматизму».

Метою страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, є соціальний захист, охорона життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності, зокрема проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих та небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих осіб, викликаних умовами праці; відновлення здоров'я та працездатності потерпілих; відшкодування матеріальної та моральної шкоди застрахованим і членам їх сімей.

Говорячи про шляхи вдосконалення державного регулювання безпеки та охорони праці в контексті соціального захисту працездатного населення, слід зазначити, що інституційні та нормативно-правові складові вітчизняної системи безпеки та охорони праці виявилися недостатніми – порівняно з розвинутими країнами світу, в Україні досить високий рівень нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві.

Власник підприємства не несе фінансової відповідальності за стан промислової безпеки та охорони праці, мають місце низькі розміри штрафу. Відповідно, простіше сплатити невеликий штраф, ніж вкладати кошти в нове обладнання чи засоби індивідуального захисту для працівників. Наступна негативна тенденція притаманна здебільшого для новостворюваних підприємств, особливо суб'єктів малого

підприємництва, – вони розглядають економію витрат на гарантування безпеки праці як резерв зниження витрат і собівартості продукції. При цьому роботодавці не замислюються про економічні втрати, які несе суспільство в цілому у зв'язку з виробничим травматизмом і профзахворюваннями.

Ще одна з причин підвищеного травматизму на робочому місці пов'язана з неформальною зайнятістю, тобто виконання роботи відбувається без підписання трудової угоди, що не гарантує соціальний захист працівнику. Даний вид зайнятості найбільш характерний для робіт, що не вимагають високої кваліфікації і стосуються переважно фізичної праці. Працюючи за умов високих виробничих ризиків та отримуючи травми, працівники залишаються соціально незахищеними і не можуть офіційно отримати грошову компенсацію страхового випадку або відповідні види послуг [5, с. 10].

Виявлення причин підвищеного травматизму і професійної захворюваності на робочому місці, аналіз сучасного стану та актуальних проблем розвитку вітчизняної системи безпеки й охорони праці та розгляд особливостей функціонування основних суб'єктів реалізації державної політики у сфері забезпечення соціального захисту потерпілих на виробництві, а також вивчення кращого закордонного досвіду в цій сфері дозволили сформулювати шляхи вдосконалення державного регулювання безпеки та охорони праці в системі соціального захисту працездатних громадян. Вони полягають у такому. В Україні необхідно запровадити механізм економічної зацікавленості власника у створенні на виробництві безпечних умов праці на підприємствах усіх форм власності. У цьому зв'язку варто посилити адміністративну, матеріальну і персональну відповідальність роботодавців, відповідальних спеціалістів за незадовільний рівень охорони праці на підприємствах та підвищений ризик для життя і здоров'я людей шляхом збільшення в декілька разів штрафних санкцій. В умовах перегляду підходів до формування розмірів внеску до Фонду конкретного підприємства, яке планується визначати за результатами аудиту рівня промислової безпеки та ефективності системи управління охороною праці (це європейська норма), доречно застосувати альтернативний варіант: зобов'язати роботодавця компенсувати державні видатки, які витрачаються на ліквідацію аварій або катастроф [6, с. 13].

Таким чином, соціальний захист працівників у сфері підвищення безпеки й охорони праці потребує узгодження дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців, трудових колективів, профспілкових організацій щодо проведення комплексу дієвих заходів на державному, галузевому, регіональному та виробничому рівнях, а також вжиття додаткових заходів із запобігання нещасним випадкам на виробництві і професійним захворюванням, підвищення рівня безпеки та умов праці, в тому числі на об'єктах малого і середнього бізнесу; підвищення відповідальності як роботодавців за належні умови праці, так і працівників за виконання умов щодо безпечної праці. Запропоновані шляхи вдосконалення державного регулювання безпеки охорони праці в системі соціального захисту працездатних громадян покликані істотно змінити ставлення роботодавців і працівників до вирішення проблем охорони праці в усіх галузях економіки, сприятимуть усуненню або зменшенню ризиків для життя та здоров'я людей, поліпшенню організації профілактики нещасних випадків і виробничо зумовлених захворювань.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141; 2. Шамшина І.І. Поняття охорони праці в сучасних умовах: теоретичний аспект / Трудове право України: сучасний стан та перспективи: Матеріали науково-практичної конференції. – Сімферополь: Українська асоціація фахівців трудового права, Кримський юридичний інститут, 2008. – 309 с.; 3. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 49. – Ст. 668; 4. Закон України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999 р. – № 1105-ХІV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 23. – Ст. 403; 5. Сторчак С. Безпека – важливіша за виробництво / С. Сторчак // Уряд. кур’єр. – 2008. – № 77. – 24 квітня. – С. 10–15; 6. Звіт про страхову діяльність Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, стан охорони праці в народному господарстві, соціальний захист потерпілих на виробництві, використання страхових коштів у 2008 році // Уряд. кур’єр. – 2009. – № 37. – С. 12–15.